

وقایع سپتامبر و کانونی شدن نقش ژئوپلیتیک ایران

دکتر کیهان برزگر

مقدمه

با وقوع حوادث ۱۱ سپتامبر بر اهمیت نقش ژئوپلیتیک ایران منطقه خاورمیانه بزرگ افزوده شد. واژه خاورمیانه بیش از آن که یک واژه جغرافیایی با محدوده‌ای مشخص باشد، یک اصطلاح سیاسی است که با توجه به سیاست بریتانیا در طول قرن گذشته در این منطقه نام‌گذاری شده و تاکنون نیز این وضع ادامه دارد. این اصطلاح از این لحاظ مهم است که کلیه تعاملات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی کشورهای این محدوده بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. در طول چند دهه گذشته و در طی تحولات مهم روی داده در این منطقه، دامنه مفهومی واژه خاورمیانه در چندین مرحله گسترش یافته، به طوری که امروزه مفهوم خاورمیانه بزرگ، چندین منطقه فرعی را در درون خود جای داده است.

در مرحله اول تعاریف کلاسیک منطقه خاورمیانه را شامل خاورمیانه عربی، یعنی کشورهای شبه جزیره عربستان، عراق، سوریه، اردن، لبنان و مصر در شمال آفریقا و همچنین ایران و ترکیه در نظر می‌گرفتند. طبق این تعاریف محور و مرکز تحولات خاورمیانه بر روی منطقه خاورمیانه عربی متمرکز بود و لذا منطقه خلیج فارس و خصوصاً ایران و تحولات مربوط به آنها در حاشیه مسائل خاورمیانه قرار

نیز به عنوان بخش حاشیه‌ای در این منطقه مدنظر بودند، اما تحولات و نقش آنها بیشتر در چارچوب مسائل شبه قاره هند و منطقه آسیای جنوبی در نظر گرفته می‌شد. وقایع اخیر مسائل این دو کشور را بیشتر در چارچوب خاورمیانه قرار داده است. پیوستگی و اتصال این کشورها از جنبه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، تاریخی، مذهبی، امنیتی و حتی اقتصادی به مسائل خاورمیانه و تأثیرگذاری تحولات این کشورها بر کشورهای بزرگ خاورمیانه همچون ایران، عربستان سعودی و مصر و سایر کشورهای جهان عرب از یک سو و نوع سیاست‌های قدرت‌های بزرگ که مسائل این منطقه را به صورت یک مجموعه کلی در قالب خاورمیانه در نظر می‌گیرند از سوی دیگر به نوعی نمایانگر تعامل این منطقه با سایر بخش‌های خاورمیانه می‌باشد. در شرایط جدید، تأثیر موضوعاتی همچون تروریسم، تسلیحات اتمی، افزایش وابستگی متقابل در زمینه انرژی، بحران‌های قومی، حقوق بشر، نیروی کار و مهاجرت‌ها و... جلوه‌های عینی بیشتری یافته و به کل منطقه خاورمیانه مربوط می‌شود و نمی‌توان آنها را جدا از یکدیگر در نظر گرفت.

بر اساس نظریه خرده سیستم‌های منطقه‌ای در روابط بین‌الملل، یک سیستم فرعی از چند بخش تشکیل می‌شود: الف- بخش هسته که

می‌گرفتند.

مرحله دوم با وقوع انقلاب اسلامی ایران آغاز شد. استقرار نظام جمهوری اسلامی و به دنبال آن اهمیت یافتن نقش اسلام سیاسی در منطقه، منشاء تحولات عظیمی در مسائل استراتژیک و ژئوپلتیک منطقه گردید. با این تحول، منطقه خلیج فارس و ایران و تحولات مربوط به آنها از حالت حاشیه‌ای خارج شدند.

مرحله سوم گسترش حوزه خاورمیانه با فروپاشی شوروی و استقلال یافتن کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز آغاز شد. کشورهای این مناطق هر چند از لحاظ ساختار اقتصادی - سیاسی و ارتباطات به روسیه و مناطق شمالی متصل می‌باشند، اما از لحاظ فرهنگی، مذهبی، تاریخی و جغرافیایی ادامه طبیعی خاورمیانه به حساب می‌آیند که طی سالیان متمادی به دلیل نفوذ شوروی سابق ارتباط خود را با منطقه خراسان بزرگ و آذربایجان در ایران واز آن طریق به خاورمیانه از دست داده بودند. در این تحول نقش ایران به عنوان محور ارتباطی حوزه جدید با حوزه قدیم خاورمیانه از اهمیت خاصی برخوردار شد.

مرحله جدید گسترش دامنه مرزهای ژئوپلتیک خاورمیانه با بروز وقایع ۱۱ سپتامبر و حمله آمریکا به افغانستان آغاز شده است. هر چند دو کشور افغانستان و پاکستان در گذشته

عنوان یکی از کانون‌های سیاست بین‌المللی در منطقه خاورمیانه بزرگ افزوده است. از آنجایی که قسمت اعظم سیاست خارجی براساس حوادث تعیین می‌شود، دائماً باید تطبیق مفاهیم در حوزه سیاستگذاری خارجی صورت گیرد و نقش کشورها تعریف مجدد و بازسازی شود. نقش جدید ایران بعد از حوادث ۱۱ سپتامبر متضمن فرصت‌ها و تهدیداتی است که باید مورد توجه دقیق سیاستگذاران حوزه سیاست خارجی قرار گیرد. برخی از این فرصت‌ها و تهدیدات عبارت‌اند از:

فرصت‌ها

۱- از لحاظ سیاسی: نقش ایران به عنوان محور ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی از اهمیت بیشتری برخوردار شده است. جمهوری اسلامی ایران هم‌زمان توان تأثیرگذاری بر مسائل افغانستان و پاکستان در شرق، بحران تاجیکستان و قره‌باغ در شمال، مسائل استقلال طلبی کردها و شیعیان در شمال و جنوب عراق، مسائل خلیج فارس و مهم‌تر از همه صلح اعراب و اسرائیل را دارد. چنین فرصتی اهرم چانه زنی مناسبی در اختیار ایران برای متعادل کردن روابط خود خصوصاً با جهان عرب و قدرت‌های بزرگ، خصوصاً آمریکا، قرار می‌دهد که باید مورد استفاده قرار گیرد.

کانون اصلی سیاست بین‌الملل در داخل یک منطقه مشخص است. ب- بخش پیرامون، شامل کشورهایی که در سیاست منطقه نقش دارند. و ج- بخش نفوذگذار شامل قدرت‌های خارجی که دارای مشارکت و منافع مهمی در سیستم فرعی می‌باشند. وقایع جدید سبب شد تا براهمیت نقش ژئوپلیتیک ایران به عنوان یکی از کانون‌های اصلی سیاست بین‌الملل در منطقه خاورمیانه بزرگ افزوده شود و به عنوان محور سیستم فرعی منطقه و چهارراه اتصال بخش‌های مختلف خاورمیانه بیش از پیش ایفای نقش نماید. مرکزیت نقش ایران براساس واقعیت‌های ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر و همچنین شرایط به وجود آمده بعد از حمله آمریکا به افغانستان و حضور این کشور در منطقه می‌باشد که به این کشور موقعیت حساسی بخشیده است. بسیاری از متخصصین مسائل ایران در آمریکا در قالب «شورای آتلانتیک» معتقدند که اشتراکات ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک فراوانی میان منافع آمریکا و ایران وجود دارد که در شرایط جدید اهمیت بیشتری یافته است. به اعتقاد آنان منافع آمریکا در منطقه با برقراری رابطه با ایران بیشتر تأمین می‌شود.

فرجام

حوادث ۱۱ سپتامبر بر نقش ژئوپلیتیک ایران به

۲- **ازلحاظ اقتصادی:** به دلیل دسترسی به تمامی مناطق اطراف و راه‌های عبوری فرصت‌های جدیدی برای سرمایه‌گذاری‌های خارجی در اختیار ایران قرار می‌گیرد، ضمن این‌که چانه‌زنی ایران در سطح سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله جامعه اروپا، سازمان‌های تجارت جهانی و... افزایش می‌یابد. به دلیل همین مرکزیت جغرافیایی منطقه، ایران می‌تواند به عنوان مرکز کمک‌رسانی و جذب سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی مورد توجه قرار گیرد.

۲- **خطرات ناشی از گسترش بی‌ثباتی و ناامنی به داخل مرزهای ایران:** این خطرات می‌توانند به شکل تجمع مهاجرین و هجوم آنها به داخل مرزها در مناطق اطراف ایران، قاچاق مواد مخدر، گسترش رقابت‌های قومی و... جلوه عینی پیدا کنند که در شرایط بی‌ثباتی قابلیت بروز می‌یابند.

۳- **تهدیدات سیاسی - امنیتی در سطح منطقه:** در فضای امنیتی به وجود آمده از طرف آمریکا که به نوعی مشابه دوران جنگ سرد است، برخی از کشورهای منطقه روابط خود را براساس شرایط جدید بازسازی می‌کنند و مفاهیم کلاسیک همچون اهدای پایگاه‌های نظامی، حضور مستقیم بیگانگان، لشگرکشی ارتش‌ها، تعیین مناطق نفوذ و... باردیگر معنا می‌یابند.

۳- **ازلحاظ فرهنگی:** ایران با مطرح کردن خود به عنوان فرهنگ برتر منطقه با سابقه تاریخی صلح‌طلبی و مشارکت در فعالیت‌های صلح‌طلبانه می‌تواند گام موثری در تداوم سیاست تنش‌زدایی و اعتمادسازی بردارد که از اوایل دهه ۱۹۹۰ آغاز شد، در شرایط جدید، ایران به عنوان محور سیستم فرعی تمدن فارسی شامل افغانستان تاجیکستان می‌تواند ایفاکننده نقش حساسی در منطقه باشد.

۴- **خطر گسترش رقابت‌های تسلیحاتی:** این رقابت‌ها هم به صورت رقابت‌های تسلیحاتی متعارف بین کشورهای منطقه و هم به صورت رقابت‌های تسلیحات اتمی بین پاکستان و هندوستان متضمن تهدیداتی برای امنیت ملی ایران است.

تهدیدات

۱- **خطرات ناشی از حضور بیگانگان:** حضور بیگانگان و در رأس آنها آمریکا خود موجب بی‌ثباتی و تنش در منطقه می‌شود، چرا که رقابت‌های طبیعی در منطقه را به هم می‌ریزد و